A fenntarthatóság kistérségi modellje

DINYA LÁSZLÓ

Kulcsszavak: helyi fenntarthatóság, komplex modell, alulról szerveződés, stratégiai megvalósítás.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A tanulmányban felvázoljuk a fenntartható kistérség megvalósításának a modelljét, melynek kiindulópontja az, hogy az összefüggések rendszerében megjelenő globális kihívásokra komplex módon megfogalmazott lokális válaszok szükségesek. A kistérségi fenntarthatósági modell öt pillére a helyi társadalom, a gazdaság, az infrastruktúra, az intézményrendszer és a természeti környezet. Mindegyik pillérhez négy-négy részterület tartozik, amelyekben egymással összehangolt fejlesztési programok szükségesek a kistérségi fenntarthatóság érdekében. A megvalósítás feltételezi a helyi és központi erőforrások összekapcsolt mobilizálását és hosszú távon megtervezett, levezényelt lépéssor végrehajtását. A modell stratégiai alkalmazását célzó fókuszcsoportos tesztelés – a helyi „elit" bevonásával – a Gyöngyösi kistérségben megtörtént, ennek fontosabb eredményeit, következtetéseit is bemutatjuk.

BEVEZETÉS

Az utóbbi időben gazdasági, társadalmi, politikai tényezők együttes hatásának nyomán térségenként eltérő formában ugyan, de egyre erősödnek azok a kihívások, amelyekre megfelelő választ még nem sikerült találnunk, és amelyek ma már például egyes kistérségekben kiemelt médianyilvánosságot is kaptak. Kormányzati és helyi szinten is keresik a megfelelő válaszokat ezekre a kihívásokra, de egyelőre úgy tűnik, hogy még az út elején tartunk. Korábban a Károly Róbert Főiskola koordinálásában (*Dinya, 2009*) pályázatos projektekre alapozva létrehoztuk a *Fenntartható Innovációs Központot*, és e munka keretében került kidolgozásra a fenntartható kistérségek megvalósítását célzó modellkoncepció is (*Dinya, 2011*), amelyet egyfajta lehetséges válasznak tekintünk. A számos civil szervezet (többek között: Magyar LEADER Szövetség, Öko-Land Szövetség), önkormányzat és üzleti szereplő által létrehozott „*Megújuló Hangya – 2010 Szövetkezet*" keretében jelenleg három térségben indult el a modell bevezetése.

A modell kidolgozását az a felismerés motiválta, hogy világszerte (így hazánkban is) folyamatban van a fenntarthatóság irányába mutató társadalmi-gazdasági paradigmaváltás, és ennek elébe menve javasoltuk létrehozni azt a *mintául szolgáló fenntartható kistérséget,* amelynek példája és tapasztalatai nyomán hasonló megoldások valósulhatnak meg szerte az országban. Ez a folyamat fontos szerepet játszhat a nagyobb régiók, illetve az ország fenntarthatósági paradigmaváltásában. Mindezt kiemelt *nemzetstratégiai prioritásnak tekintjük,* amelynek érvényesítéséhez elengedhetetlennek látjuk a vidékfejlesztés keretében megvalósítandó, helyi kezdeményezések hálózatát, mert alapvetően ezen múlik az eredményes átállás.

A *Károly Róbert Főiskola* és partneri hálózata keretében az utóbbi években Gyön-

gyösön létrehozott *fenntarthatósági tudásbázis*, illetve az ezt megalapozó hazai és nemzetközi *projektek* tapasztalatai egyértelműen azt támasztják alá, hogy:

- A *fenntarthatóság* megvalósítására irányuló nemzeti szintű és globális („top-down", azaz „felülről lefelé" irányuló) törekvések csak akkor lehetnek eredményesek, ha minél több *lokális* („bottom-up", alulról felfelé) *kezdeményezéssel* párosulnak.

- Lokális kezdeményezés alatt értendő az *áttekinthető méretű* (néhány települést, például egy kistérséget, mikrorégiót átfogó) projekt, mert a fenntarthatósági pályára állítás (és a szerteágazó érdekek egyeztetése) ezt meghaladó méretben áttekinthetetlenül bonyolulttá és munka-, idő-, költségigényessé válik.

- Fontosak a támpontul szolgáló mintaprojektek, valamint ezek *helyszínének* (induló feltételeknek) és a helyi partnereknek (közösségnek) a körültekintő megválasztása, mert a programozott kudarcok az egész folyamatot visszavetik, meghiúsíthatják.

- Számolni indokolt azzal is, hogy a jó szándékú lokális kezdeményezések kedvezőtlen (nem támogató) környezetben rendkívül nehezen törhetnek át – igen nagy a kudarcsztorik aránya, ezért fontos tisztázni a *tágabb környezet várható változásait is,* valamint ezek hatásait egy-egy kistérség mozgásterére.

- A legtöbb *fenyegető kihívás* növekedése exponenciálisan gyorsul, és az idő múlásával egyre nagyobb áldozattal, egyre kisebb eséllyel akadályozhatók meg a visszafordíthatatlanná váló, veszélyes folyamatok.

- A növekvő *társadalmi, gazdasági és ökológiai feszültségek* differenciált helyzetük miatt eltérő mértékben fenyegetik a különböző térségeket – különösen fenyegetett helyzetben vannak a már perifériára sodródott kistérségek (halmozottan hátrányos helyzetüket az extrém alacsony GDP/fő, magas munkanélküliség, torz demográfiai arányok, elvándorlás, természeti erőforrások kimerülése stb. jellemzi).

- A kihívások nem egymástól függetlenül, hanem *összefonódva,* egymást erősítve, *komplex módon* jelentkeznek – kezelésük is csak *komplex megoldással* lehet eredményes. Más szóval: egyes kiemelt problémákra *elszigetelten megoldásokat* keresni lehet ugyan, de a többi kihívás megválaszolatlansága miatt az adott probléma egy idő után újratermelődik, illetve a megoldás nem válik önfenntartóvá, állandó pótlólagos erőforrás-bevonást igényel fenntartása.

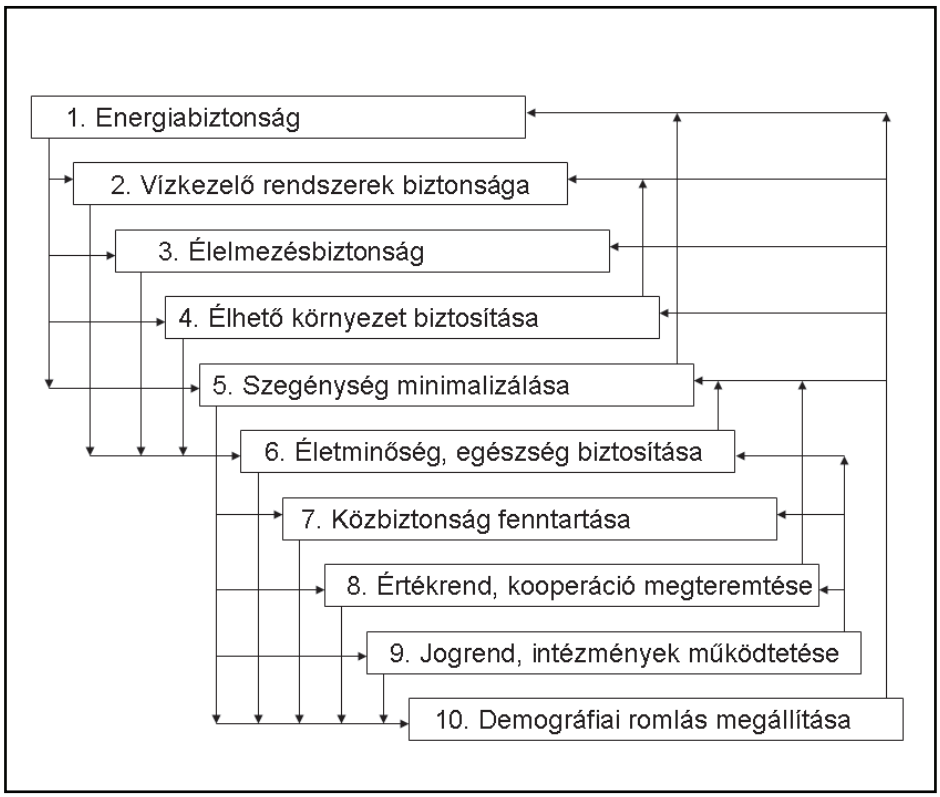
- A kistérségi válsághelyzetek számos hasonló vonás mellett *egyedi sajátosságokkal* is rendelkeznek, ezért univerzális megoldásra törekedni éppoly értelmetlen, mint egyes kihívásokkal szemben a többitől elszigetelten fellépni. Meg kell találni minden kistérségen belül az *optimális megoldást*, amelyeknek közös és egyedi összetevői vannak. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a modell alkalmazásának tapasztalatai, módszerbeli megoldásai ne lennének adaptálhatók – éppen az adaptáció a javasolt kistérségi modell fontos célja.

- *A közös globális és összefonódó kihívások* kutatásaink alapján minden térségben az 1. ábra szerintiek. Fontos ezeknek a rangsora is: az energiaellátás azért kerül az első helyre, mert a többi ellátórendszer (vízellátás, élelmiszer-termelés és -ellátás stb.) működőképessége ezen múlik. Az ellátórendszereket viszont fenntartható módon, a természeti erőforrásokkal (környezettel) összhangban szükséges üzemeltetni. A szegénység pedig azt jelenti, hogy az adott térség szereplői számára az energia, a víz, az élelmiszer-ellátás (infrastrukturális, gazdasági stb. okok miatt) akadályba ütközik, továbbá nem fenntartható a környezet. A szegénység elleni küzdelem (programok) önmagában eredménytelen, ha a rangsorban előtte levő feladatokat nem oldják meg. Ennélfogva, bár a

foglalkoztatás biztosítása alapvető, a szegénység minimalizálása erre mégsem szűkíthető le, mert ha a munkahelyről származó jövedelem nem elegendő az alapvető szükségletek eléréséhez (vagy ésszerűtlenül használják fel), továbbra is megmarad az energiaszegénység, az éhezés stb. A szegénységből fakad az alacsony életminőség (egészségi állapot, rövidebb életkor stb.), és sajnálatos módon a rosszabb közbiztonság is. Amíg ezek a problémák fennállnak, nehéz megvalósítani az összetartó társadalmat, a megfelelő színvonalú oktatást, a demokrácia és intézményrendszere is működésképtelen, és a demográfiai feszültségek is megjelennek (*Dinya, 2009*). Ezeknek a kihívásoknak mindegyikére globális, nemzeti és lokális szinten egyaránt adekvát választ kell adni, és a köztük levő kapcsolatrendszernek is szerepelnie kell a fenntarthatósági stratégiákban (minimálprogram). Az egyes kistérségekben is ellátásbiztonsági, illetve működtetési kihívásokra kell „fenntartható" jellegű válaszokat keresni, és ehhez projektek sokaságát indokolt egymással összhangban megvalósítani. A projektek konkrét tartalma, kapcsolódásaik és ütemezéseik viszont már az adott kistérség sajátosságaitól függenek (maximumprogram). Ilyen léptékű program megvalósítása időben és költségben nyilván jóval túllép a szokásos pályázati korlátokon, de a felméréshez, tervezéshez és a hosszú távú megvalósítás legfontosabb lépéseihez nélkülözhetetlen segítséget adhatnak a változatos pályázati források.

1. ábra

Globális kihívások komplex rendszere

Forrás: Dinya, 2009

Bár a *kialakított modell komplex módon* átfogja a teendő lépéseket, és eddigi egyeztetéseink alapján elvi elfogadottsága, támogatottsága is adott, tapasztalataink alapján azonban több tényező akadályozza az alkalmazását:

- A sok év alatt felhalmozott „problémagubanc" csak szisztematikus és hosszú távon összehangolt lépésekkel számolható fel, viszont támogatói a minél gyorsabb, látványos sikerben érdekeltek, emiatt hajlamosak egyes kiragadott területekre fókuszálni, a komplex megközelítést zavarónak érzik.
- A potenciális érdekeltek legszívesebben kész megoldásokat, recepteket látnának, elfeledvén, hogy nincs két egyforma térség, következésképpen a modell adaptációja nem nélkülözheti a helyi feltáró munkát.
- Az érdekeltek többnyire nem látják tisztán az ok-okozati kapcsolódásokat, következésképpen gyakran nem választják szét egyértelműen az eszközöket a céloktól.
- Kevés érdekeltben tudatosul, hogy egy fenntartható kistérségi koncepcióra akkor is égető szükség van (lenne), ha annak elkészítése nem kötelező, vagy nincs rá pályázati támogatás.
- A fejlesztési lépések egy része valóban megoldható támogatások (források) nélkül, nagyobb része viszont saját erőt (is) igényel, ami viszont mindenütt erősen limitált, és felemészti a napi problémákkal való küzdelem.

Mindezek ismeretében is elkerülhetetlen, hogy a fenntarthatóság helyi szintű megvalósítása, a helyi megoldások sokszínűsége előtérbe kerüljön.

A MODELL KONCEPCIÓJA

A kistérségek fenntarthatóságának szerintünk *legfontosabb összetevői* a 2. ábrán láthatók. Összesen öt pillérről, illetve fő területről, ezeken belül pedig négy-négy (összesen 20) részterületről beszélhetünk. A zölddel jelzett részterületeken sok helyen (esetünkben a tesztelésül választott Gyöngyösi kistérségben) már különféle programok futnak, a többi területen pedig további programokat látunk szükségesnek. A részterületek némelyike túlságosan összevontnak tűnhet, egyik-másik pedig kevésbé jelentősnek, de mindegyik mellett alapos szakmai érvek szólnak.

Hálózati kutatási és működtetési tapasztalataink szerint valamennyi fenntarthatósági területen *működő hálózatok* (a szereplők szoros és tartós együttműködései) szükségesek, vagy ezek hiányában ilyen hálózatokat a projekt során létre kell hozni:

- *Fenntartó közösség*: a kistérség társadalmának döntő részét közös célok érdekében mobilizálni képes *civil hálózatok* alapozzák meg. EU-s statisztikai adatok mutatják ennek a kihívásnak a hazai mértékét – míg pl. Hollandiában a lakosság több mint 80%-a tényked aktívan valamilyen civil hálózatban, ez Magyarországon alig éri el a 10%-ot (*Rajnai, 2005*). Amíg egy kistérség lakosságának (gazdasági, társadalmi, politikai döntéshozóinak) többsége nem mobilizálható a közös társadalmi célok érdekében (nem azonosul azokkal), addig hogyan lehetne megteremteni az üzleti (gazdasági) érdekek összehangolását? Másrészt például a halmozottan hátrányos helyzetű réteg számára fontos ugyan a munkahelyteremtés (foglalkoztatás), de ezzel egyidejűleg legalább ennyire fontos a társadalmi integrációjuk (be- vagy visszailleszkedésük a helyi közösségbe), vagy a képzésük, továbbképzésük (munkára alkalmasság megteremtése). Mindez a helyi *társadalmi kohézió* alapfeltétele. Településenként újra kell teremteni a korábban már létező, de mára már széthullott, atomizálódott helyi közösségeket. Ezelőtt ötven évvel előfordulhatott volna faluhelyen, hogy valaki éhen hal vagy megfagy a házában, mert senki sem néz rá?
- *Fenntartható gazdaság*: erős helyi gazdaság nélkül nincs fenntartható kistérség. Mivel duális gazdaságban élünk („bolhák és elefántok világa"), a lokális gazdasági szereplők versenyképessége a *gazdasági hálózatokon* múlik (*Szabó, 1999*), ehhez pedig a gazdasági érdekek integrálására, megfelelően menedzselt szerveződésekre van szükség, meg kellő nagyságú, mobili-

zálható helyi tőkére. Tőke nélkül a gazdasági versenyképesség még lokálisan is lehetetlen, hiszen a tőkeerős globális szereplők helyben is jelen vannak. Ugyanakkor a versenyképes helyi gazdaság kibontakozása nem légüres térben történne, már létező, ellenérdekű helyi konkurenciával is szembesül: egyrészt a mindenütt jelen levő globális szereplőkkel, másrészt az ugyancsak létező feketegazdasággal. Ehhez érdekes (de a világban számos helyen és sokféle módon létező) támogató eszközt jelenthet az ún. helyi pénz bevezetése (*Block, 1998*), ami a helyi gazdaságon belüli tranzakciók gördülékenységét szolgálja, miközben le is választja azokat a globális és feketegazdasági szféráról (meg azoknak a problémáiról, lásd: a globális pénzügyi rendszer válsága vagy az illegális feketegazdaság). És a helyi gazdaság életképességéhez olyan hitelszövetkezetekre is szükség lesz, amelyek különféle szolgáltatások révén segítik a szereplők finanszírozási biztonságát.

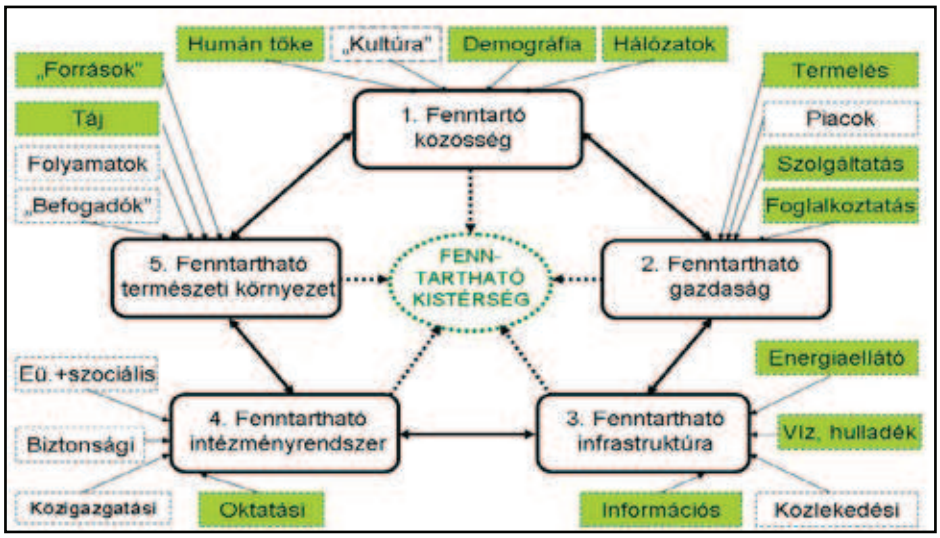
• *Fenntartható infrastruktúra*: az említett egyre erősödő és összefonódott globális kihívások a nemzetgazdasági és regionális szintek közvetítésével a kistérségekben is érvényesülnek – minél szegényebb (perifé-rikusabb helyzetű) a kistérség, annál gyorsabban és drámaibb módon. Az ellátórendszerek infrastruktúrájának (közlekedés, energetika, víz-, szennyvíz-, bel- és árvízvédelmi rendszer, informatikai hálózat) fejletlensége ennek a következményeit megsokszorozza, a jól működő *infrastrukturális hálózat* biztosítása a fenntarthatóság szempontjából elsőrendű.

• *Fenntartható intézményrendszer*: a közszolgáltatások (oktatás, egészségügy, szociális ellátás, rendvédelem, közigazgatás) színvonala egy térségben népességmegtartó vagy -taszító tényező, így a *fenntartható intézményhálózat* szintén fontos követelménye a térség fenntarthatóságának.

• *Fenntartható természeti környezet*: a kistérség fenntarthatóságát biztosító felsorolt összetevők mindegyikével szemben alapvető követelmény, hogy a természeti környezettel összhangban legyenek, ne tegyék tönkre az élhető (egészséges) környezetet biztosító *ökológiai hálózatokat*. Az egyre szigorodó környezetvédelmi előírások és a lakosság jól felfogott érdeke miatt is erre a fenntarthatóság érdekében külön programok szükségesek.

2. ábra

A fenntartható kistérség modelljének elemei

Forrás: Dinya, 2011

A helyi önkormányzatoknak a fenntartható infrastruktúra vagy a közszolgáltató intézményrendszer terén különösen, de valamennyi felsorolt területen is rendkívül fontosak a feladataik, mert egyfajta koordináló, közvetítő, ösztönző, érdekegyeztető, tárgyaló, konfliktuskezelő szerepet töltenek be a társadalom és a gazdaság, illetve a helyi és az országos szint között.

A felvázolt modell tényleges megvalósításához szakmai és időbeli kapcsolódásokkal egy hosszú feladatsor tartozik, nagyjából az alábbi logika mentén haladva:

- *Kistérségi jövőkép kialakítása*: a kistérség hosszabb távon *elérni kívánt pozíciója* és az ahhoz kapcsolódó főbb minőségi jellemzők meghatározása a helyi „elit" konszenzusával (az „elit" fogalmát lásd később).

- *Problématérkép(ek) és kistérségi potenciális erőforrástérkép elkészítése*: a kiválasztott kistérség – esetünkben Gyöngyös térsége – belső adottságai, potenciáljai és feszültségpontjai a fenntarthatóság mindhárom pillérének (társadalom, gazdaság, természeti környezet) mentén értékelve.

- *Környezeti hatástérkép(ek) elkészítése*: a kistérség és szűkebb-tágabb környezetének input-output kapcsolatrendszere, függőségi viszonyok és számszerű értékelésük.

- *Környezeti szcenáriók elkészítése és lokális következményeik értékelése:* a kistérség szűkebb-tágabb környezetében belátható távon (kb. 2020-ig terjedő időhorizont) várható változások feldolgozása, alternatív szcenáriók készítése, a hatásmechanizmusok alapján kistérségi modell- és kockázati számítások végzése és értékelése. A kistérségi „mozgástér" lehető legpontosabb meghatározása.

- *Hálózati térképek elkészítése:* a kistérségben meglevő szociális, infrastrukturális, gazdasági és intézményi hálózatok felmérése, értékelése a fenntarthatósági stratégia szempontjából.

- *Részeredmények tudatosítása:* helyi fórumokon, különféle csatornákon és célcsoportokkal a „diagnózis" megvitatása, értelmezése és „feldolgozása". Cél: tájékoztatás, a helyi társadalmak tesztelése, felrázása, mobilizálása, a kihívásokra adandó lehetséges kollektív válaszok irányába történő orientálása.

- *Kistérségi fenntarthatósági stratégia összeállítása:* pontosan kidolgozott munkamegosztás és program alapján a szakértői csoportok által – helyi szervezetek és szereplők együttműködésében – 2020-ig terjedő időtávlatra szóló kistérségi stratégia elkészítése (valamennyi kihívást komplexen kezelve, összehangolt fejlesztési alprojektek, végrehajtási akcióprogramok, menetrendek, felelősök, források meghatározásával).

- *Stratégia kommunikációja:* helyi fórumokon, különféle csatornákon és célcsoportokkal a „terápia" megvitatása, értelmezése, feldolgozása. Cél: visszacsatolások begyűjtése, további ötletek generálása, a helyi szereplők azonosulásának és aktív szerepvállalásának biztosítása, a lehető legszélesebb körű társadalmi együttműködés és konszenzus megteremtése.

- *Stratégia véglegesítése, formális elfogadtatása:* a véglegessé formált kistérségi stratégia formális elfogadtatása a döntéshozókkal, a megvalósítást koordináló szervezet létrehozása, a megvalósítás elindítása.

- *Akcióprogramok megvalósítása:* a kistérséget átfogó különféle hálózatok létrehozása (megerősítése, kiteljesítése), azaz tudásszolgáltató, infrastrukturális, szociális és gazdasági hálózatokat, vala-

mint ezek szoros kapcsolódásait („hálózatok hálózata"). A tervezett beruházások, fejlesztések megvalósítása az egyes helyszíneken, az ehhez szükséges erőforrások ütemes biztosításával. Végeredményben pedig a helyi gazdaság és társadalom fenntarthatóvá tétele.

- *Forrástérkép kidolgozása:* az akcióprogramok megvalósításának költségkalkulációja, a bevonható változatos források relációinak, ütemezésének meghatározása.

- *Monitoring, beszámoltatás, korrekciók:* a megtett út és a változó külső környezet folyamatos figyelése, elemzése, értékelése – a felelősök rendszeres beszámoltatása, a széles körű helyi nyilvánosság biztosítása, szükség szerinti beavatkozások, korrekciók.

- *Disszemináció, szolgáltatások:* a mintaprojekt során elért eredmények, megvalósítási tapasztalatok folyamatos publicitása változatos célcsoportok számára (önkormányzatok, civil szervezetek, üzleti vállalkozások, lakossági rétegek, politikai döntéshozók stb.) kidolgozott program szerint, különféle csatornák révén, a projektet koordináló szervezet irányításával.

- *Fenntartható kistérségek szövetségének létrehozása:* fenntartható kistérségi auditálási kézikönyv kidolgozása és alkalmazása, a követelményrendszernek megfelelő kistérségek hálózatának létrehozása, működtetése (tudásáramlás, kölcsönös támogatás, érdekképviselet, jogszabályi kezdeményezések, nemzetközi hálózatokba épülés stb.).

Hangsúlyozzuk, hogy nemcsak stratégiai fejlesztési koncepcióról van szó, hanem a fenntartható kistérségi programnak nagyon fontos helyi társadalom- és gazdaságépítő funkciója is van. Amíg egy adott kistérségben kidolgozzák, megvitatják, elfogadják a programot, régen elfeledett erők ébrednek. A résztvevők rájönnek, hogy problémáik, kihívásaik jelentős hányada saját erőből, összefogással is megoldható, nem szükséges hozzá feltétlenül kormányzati támogatás. Mivel a magyarországi társadalom az EU-tagországok között a leginkább paternalista beállítottságú, ez sem utolsó szempont.

A MODELL TESZTELÉSE

A fenntarthatósági modell kidolgozását követően célunk volt annak tesztelése és egyidejűleg az adott kistérségi „elit" értékrendjének feltárása. *„Elit"* alatt értendők mindazok a kistérségi szereplők, akik relatíve (a kistérség mércéje szerint) számottevő „tőkével" rendelkezve kvázi döntéshozó, illetve döntéseket befolyásoló súllyal rendelkeznek. *„Tőke"* alatt pedig a gazdasági, a tudás, a hatalmi, a kapcsolati és a bizalmi tőkét egyaránt értjük – az ezekkel rendelkező szereplők egyben az adott területen működő különféle hálózatok irányítói, mozgatói, akiknek a révén a kistérség többi szereplője jelentős mértékben mobilizálható. *„Értékrend"* alatt ezúttal azokat a prioritásokat értjük, amelyek kifejezik az elit véleményét, beállítottságát az adott kistérség helyzetének, kihívásainak megítélésével kapcsolatban. Miután egy kistérség jövőképének kialakítása kezdettől fogva igényli a „társadalmasítást" (az érintettek bevonását), kézenfekvő volt, hogy induláskor az így értelmezett elit tagjainak véleményére támaszkodjunk. Ennek több ésszerű oka van

- a modell tesztelése korlátozott létszámú, de jól megválogatott összetételű fókuszcsoport(ok) segítségével célszerű;

- az elitnek tapasztalatainál és tevékenységénél fogva rálátása van a kistérség helyzetére, véleményük mérvadónak tekinthető;

- ha érdemben részt vehetnek a stratégiai döntések kialakításában, akkor loká-

lis véleményformálókként igen hatásosan képesek a megvalósításhoz szükséges szélesebb támogatottság elérésében közreműködni (kimaradásuk esetén éppen ellenkezőleg: azt meghiúsítani);

- a közös munkában való részvétel az elit tagjainak összetartó közösséggé formálásában is fontos eszköz lehet.

Ezen megfontolások alapján a tesztelésül választott Gyöngyösi kistérségben (érintett lakosság: 75 ezer ember) 2011. április–május folyamán *két fókuszcsoport* (a gazdasági, civil, közszolgáltatási szféra hálózatainak képviselői: első alkalommal 17 fő, második alkalommal 16 fő) kialakítására és megkérdezésére került sor a Gyöngyösi kistérség mérvadó szereplőinek bevonásával, amelyet megelőzően már a térségi médiában és térségi fórumokon szakmai jellegű tájékoztatások is kaptak széles körű publicitást.

Azért szerveztünk két fókuszcsoportot, mert egy kevés lett volna a kistérségi elit (hálózatok) minél jobb lefedéséhez, ugyanakkor az interaktivitás érdekében maximálni kívántuk a csoportlétszámot 15–20 főnél.

A fókuszcsoportokban részt vevő, a kistérségi elithez tartozó, gondosan kiválasztott képviselők a munkában (a szükséges mélységű tájékoztatást követően) a moderátor irányításával kitöltöttek egy viszonylag *egyszerű kérdőívet*, ahol a feladat lényegében négy fő részből állt.

- Mindenki *fontosság szerint* rangsorolta
  - a kistérség hosszú távú fenntarthatóságát meghatározó fő területeket (1–5 közötti rangsor, lásd a modellt);
  - majd ugyancsak fontosság szerint a főterületeken belüli részterületeket (főterületenként négy, összesen tehát 20 részterületet, értelemszerűen 1–20 közötti rangsorba helyezve).
- Mindenki minősítette a húsz részterület jelenlegi helyzetét a kistérségben 1–5 közötti skálán (a szokásos iskolai érdemjegyeknek megfelelően, 1= elfogadhatatlan, 2= gyenge, 3= elfogadható, 4= jó, 5= kiváló, kiemelkedő).
- Majd minősítették (1–5 közötti skálán) a húsz részterület 2020-ra várható helyzetét, feltételezve, hogy a jövőben különösebb változtatás nélkül ugyanígy teszszük a dolgunkat a kistérségben („passzív jövőkép").
- A résztvevők minősítették (1–5 közötti skálán) a húsz részterület 2020-ra elérhető helyzetét, feltételezve, hogy a jövőben minden tőlünk telhetőt megteszünk a kistérség fenntarthatóságának megvalósítása érdekében („aktív jövőkép").

A fókuszcsoportok keretében lehetőség nyílt értelmezési vitákra, egyeztetésekre és véleménycserére – ez hasznosnak bizonyult mind a modell készítői, mind a kistérségi elit képviselői számára.

A két fókuszcsoport válaszait a feldolgozás során (SPSS 15.0 programcsomag) egyetlen mintának tekintve *együtt értékeltük (n= 33 fő),* mert a résztvevők kiválasztása azonos elvek alapján történt, a feladat elvégzésének körülményei, a feladat és a moderátor is ugyanazok voltak.

A kistérségi elit képviselőinek *fontossági értékrendjét* elemezve a 3. ábra szerinti eredményt kaptuk (a részterületek kódszáma a főterületekhez való tartozást jelzi).

Fenntarthatóság szempontjából a megkérdezettek *kiemelkedően fontosnak* ítélték a kistérség alábbi területeit (a legfontosabb öt tényezőt kiemelve)

- termelés színvonala (1);
- energiaellátó rendszer (2);
- természetierőforrás-potenciál (3);
- helyi foglalkoztatás (4);
- humán tőke (5).

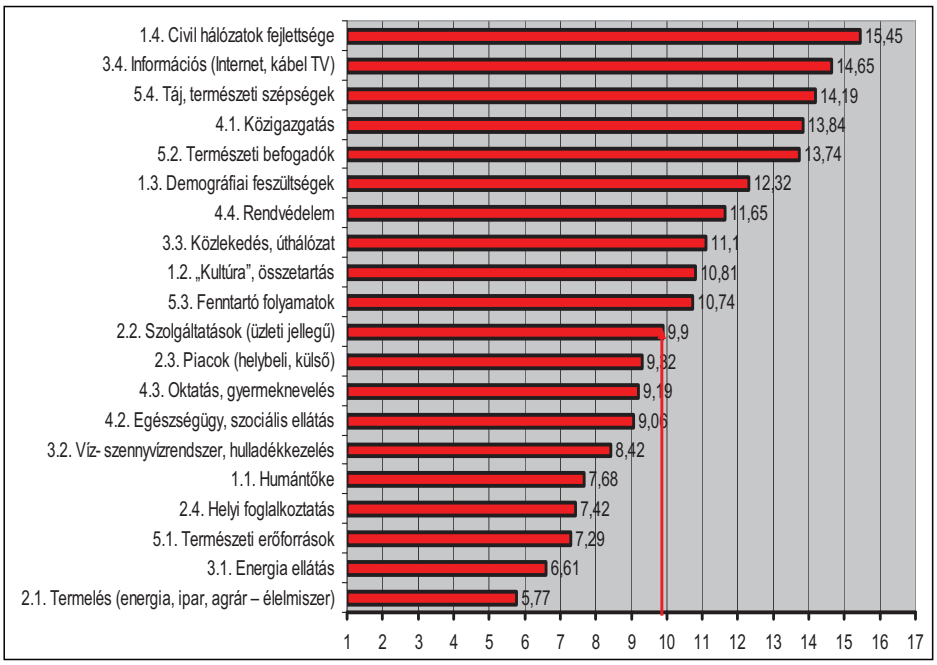
Legkevésbé fontosnak pedig az alábbiakat (a legkevésbé fontos öt tényezőt kiemelve)

- természeti befogadók helyzete (16);
- közigazgatás színvonala (17);
- táj, természeti szépségek (18);
- információs infrastruktúra (19);
- civil hálózatok fejlettsége (20).

3. ábra

A kistérségi fenntarthatóság részterületeinek fontossági rangsora

(n= 33 fő, rangsor: 1–20 között)

Tanulságos, bár hazai viszonyaink ismeretében nem meglepő, hogy a fenntartható helyi társadalom (közösség), illetve természeti környezet nem került be a kiemelten fontos területek közé, leszámítva a helyi tudás- (5.) és természetierőforrás- (3.) potenciált. Az oktatás, a társadalmi kultúra (összetartás), civil hálózatok fejlettsége vagy a természeti környezet állapota (befogadók, táj) mintha jóval kevésbé fontos lenne. Érdekes módon az utóbbi időszakban a kistérség kapcsán nagy médianyilvánosságnak „örvendő" demográfiai feszültségek, közbiztonság (rendvédelem) szintén a kevésbé fontos területek között jelenik meg, pedig a – teljes joggal – fontosnak ítélt foglalkoztatás (szegénység csökkentése) ezeknek a kezelésével is szorosan összefügg.

Az elit képviselői értékelték az egyes részterületeken a kistérségben *a jelenlegi helyzetet* 1–5 közötti skálán (1= elfogadhatatlan, 2= gyenge, 3= elfogadható, 4= megfelelő, 5= kiváló, 4. ábra)

Összességében a jelenlegi helyzet kistérségi megítélése *kedvezőtlen* (átlagszínvonal= 2,94), de ez természetesen differenciáltan jelenik meg:

- A kistérségen belül jelenleg *leggyengébb területeknek* ítélik a közlekedés (úthálózat), a helyi foglalkoztatás (munkalehetőség) és általában a helyi társadalom (ezen belül a civil hálózatok, demográfiai feszültségek, összetartó értékrend) helyzetét.

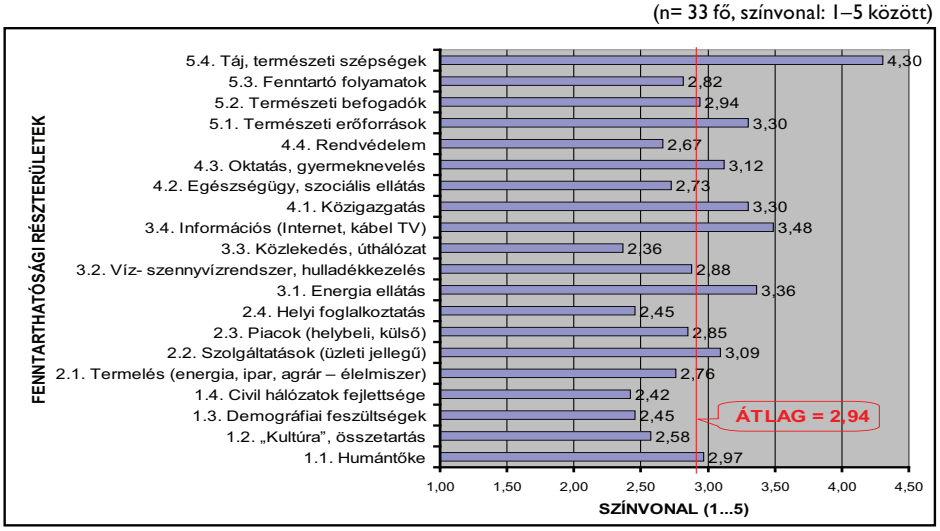
- Viszonylag *elfogadhatónak látják* az információs és energetikai infrastruktúrát, az oktatás, közigazgatás, üzleti szolgáltatások és humán tőke (kvalifikáltszakember-ellátottság) színvonalát.

- *Kifejezetten kedvezőnek* a természeti környezet állapotát (táj szépsége, erőforrások).

4. ábra

A jelenlegi helyzet értékelése

(n= 33 fő, színvonal: 1–5 között)

Amennyiben a látható külső-belső kihívásokra (változásokra) a kistérség szintjén nem történne különösebb reagálás (*„passzív jövőkép"*), összességében *jelentős leromlást* prognosztizálnak 2020-ig (5. ábra). A részterületek várható helyzetét az említett 1–5 közötti skálán értékelve a várható átlagos romlás mértéke 2,33; csaknem a gyenge szintre süllyedne a kistérség.

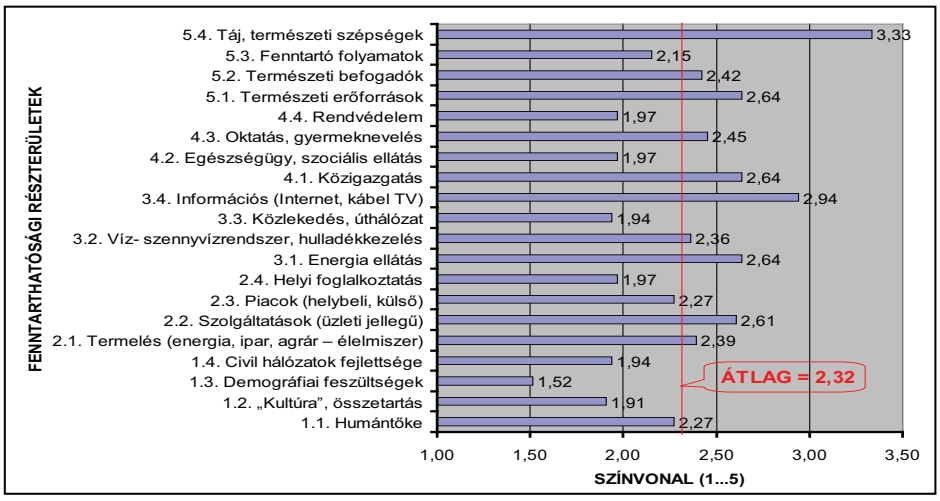
Ezen belül:

- *Elfogadhatatlan* szintűvé válna a társadalom helyzete, különösen a demográfiai feszültségek, a „széttartó közösség", a helyi foglalkoztatás, a közbiztonság, az egészségügyi (és szociális) ellátás.

- A természeti szépségeken kívül más nem akadna, ami elfogadható szinten maradna.

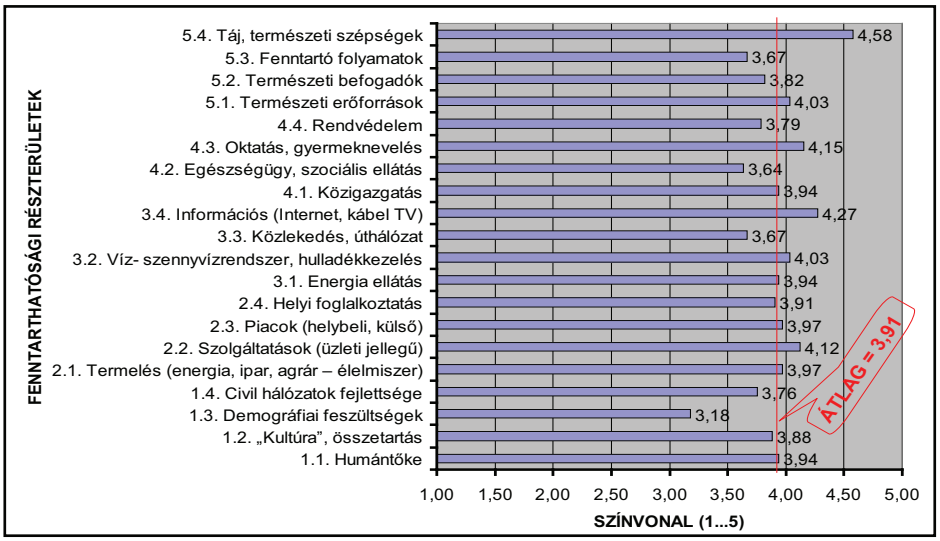
5. ábra

A „passzív jövőkép"

6. ábra

Az „aktív jövőkép”

Abban az esetben viszont, ha a felsorolt részterületeken összehangolt lépések (fejlesztési projektek) valósulnának meg a most következő évtizedben (*„aktív jövőkép”*), akkor 2020-ra a kistérség helyzete *jelentős mértékben javulhatna* a megkérdezett elit véleménye szerint (elérhető átlagszínvonal 3,91; csaknem eléri a jó minősítést! 6. ábra).

- A fenntarthatósági részterületek *többségén elérhető lenne* a „jó” színvonal (3,8–4,3 közötti minősítés).

- Még az egyébként is jó színvonalú természeti szépségek terén is lehetne további javulást elérni.

- Az igen kritikus (és passzív jövőkép esetén különösen fenyegető) demográfiai *feszültségek is kezelhetők lennének* az elfogadható szintre emelve.

Természetesen mindehhez kell(ene) egy *hosszú távú (2020-ig szóló) cselekvési program*, amelyben valamennyi fenntarthatósági területen összehangolt fejlesztési lépések valósulnak meg. Az összehangolás egyidejűleg több dimenzióban értendő:

- *Belső összhang*: a fejlesztési lépések szakmai, időbeli összhangja, illetőleg a résztvevők (érintettek) összehangolt (elkötelezett) akciói.

- *Külső összhang*: a környezettel (makro- és regionális szintű stratégiák), illetőleg a kívülről érkező veszélyekkel-lehetőségekkel való összehangolás.

Mindennek tudatosítása azért is fontos, mert a legnagyobb hiba, ami elkövethető, hogy ötletszerűen kiemelt (vagy parciális érdekekhez alkalmazkodó), a fenti összhangot nélkülöző akciók indulnak meg. Ezek egyes részterületek problémáinak megoldását megcélozzák ugyan (pl. munkahelyteremtés, helyi energiatermelés stb.), csak éppen hosszú távú fenntarthatóságuk (önfenntartásuk) nem garantált, mert velük szorosan összefüggő más területeken (pl. összetartó közösség, humán tőke, oktatás stb.) nem történik fejlesztés.

A kistérségek fenntarthatóságában érdekelt döntéshozók számára nagy csábítás, hogy a komplex, hosszú távú megoldás helyett néhány kiemelt területre koncentráló, rövid távú akciókat preferáljanak, ami

politikai szempontból (határozott, gyors lépések igénye, kisebb költség, egyszerűbb megvalósítás) érthető, szakmai szempontból vitatható.

A kistérség jelenlegi helyzetének értékelését összevetve a 2020-ra várható passzív, illetve az elérhető aktív jövőképpel (7. ábra) azt tapasztaljuk, hogy

- bár valamennyi értékelt területen *egységesen leromlást prognosztizálnak* a véleményalkotók a *passzív jövőkép esetén*, illetve jelentős javulási lehetőséget az aktív jövőkép megvalósulása mellett, a változások mértéke területenként differenciált;
- relatíve nagy fejlesztési potenciált (előrelépési lehetőséget) látnak a helyi foglalkoztatás bővítésében, a közlekedés (közúthálózat) javításában;
- viszonylag csekély ez a potenciál a demográfiai feszültségek kezelése, az energiaellátó rendszer fejlesztése és (legjobb helyzetben lévén érthető módon) a természeti szépségek megőrzésében.

A *cselekvési program körvonalazásához* szükséges a vizsgálatba bevont területek stratégiai szempontú kategorizálása, ami célszerűen a 8. ábrán látható módon oldható meg.

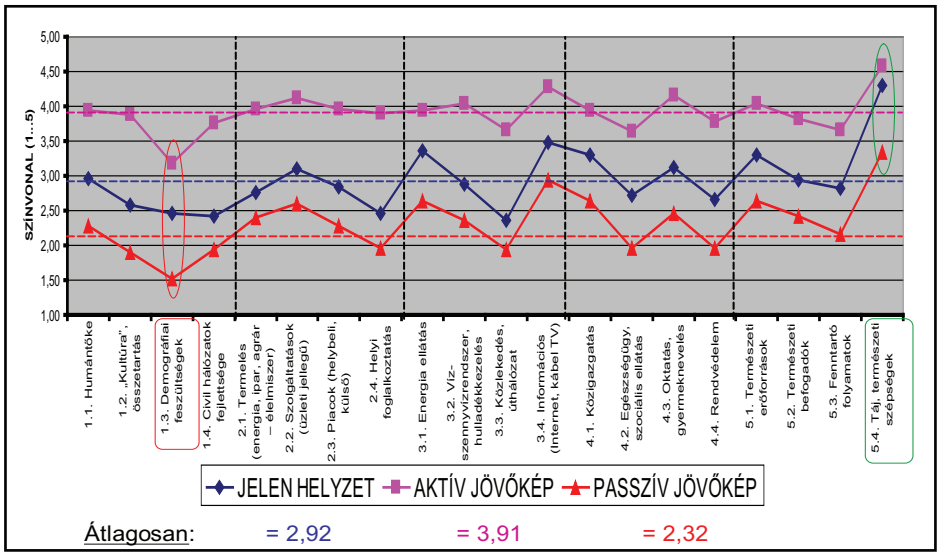
- A *„gyengeség–erősség" tengely* mentén, ahol a jelenlegi színvonal értékelését elvégzők (33 fő, 1–5 közötti skálán) átlagolt véleménye alapján a 3,0 skálaérték képezi a választóvonalat: az ennél kevesebbre értékelt terület a „gyenge", az e fölötti értékkel rendelkező az „erős" kategóriába került.
- A *„fontos–kevésbé fontos" tengely* mentén, alapul véve a válaszadók által elvégzett fontossági rangsorolást (1–20 közötti skálán): itt a választóvonal a 10. helyezés, amelyik területet a válaszadók átlagvéleménye ennél fontosabbnak minősített, az az „igen fontos", amelyiket ennél kisebb fontosságúnak ítéltek, azt a „kevésbé fontos" kategóriába soroltuk.

A fenntarthatóság szempontjából értékelt részterületeket ennek alapján *négy szegmensbe* (kategóriába) soroltuk, amelyhez *még egy ötödiket* is hozzátettünk:

- *Kritikus területek:* kiemelt figyelmet igénylő területek az adott kistérségben azok, amelyek az átlagszínvonalat jelenleg sem érik el, ugyanakkor igen fontosak a fenntarthatóság szempontjából. Kiemelt programként célszerű kezelni ezért a következő időszakban a termelési szektorhoz (agrárgazdaság, ipar) kapcsolódó foglalkoztatást (munkahelyteremtést) és ezzel összefüggésben a humán tőke színvonalának növelését, azaz az oktatást-szakképzést.
- *Kitörési pontok:* azok az igen fontosnak minősített területek, amelyeken az adott kistérség átlag feletti potenciállal rendelkezik. Az energiaellátó rendszer és a természeti erőforrások kiemelkedő színvonala igen fontos jövőbeni lehetőség, és ha ezeket összekapcsoljuk az imént említett kritikus területekkel, akkor a versenyképes termelési struktúra, valamint a szakképzés erősítése a helyi energiatermelés és természetierőforrás-kihasználás terén jelenthet foglalkoztatásnövelési lehetőségeket.
- *Kezelhető területek:* nem kevés olyan terület is van, amelyek bár színvonaluk átlag alatti, kevésbé fontosak, lévén könnyebben kezelhetők, nem elsősorban ezeken múlik a kistérség fenntarthatósága (legalábbis a véleményezők szerint). Ami nem azt jelenti, hogy nem kell foglalkozni velük, csak azt, hogy a korlátozott erőforrásokat figyelembe véve „maradványelven" kezelhetők (a kritikus területek mellett másodlagos prioritásként).
- *„Ágyúval verébre":* ezzel a hasonlattal azt érzékeltetjük, hogy az adott kistérségben (mint mindenütt) vannak (lehetnek) olyan részterületek, amelyek másodlagos fontosságúak a fenntarthatóság szempontjából, bár színvonaluk átlag fölötti. Belátható távon nem ezek jelentik a szűk

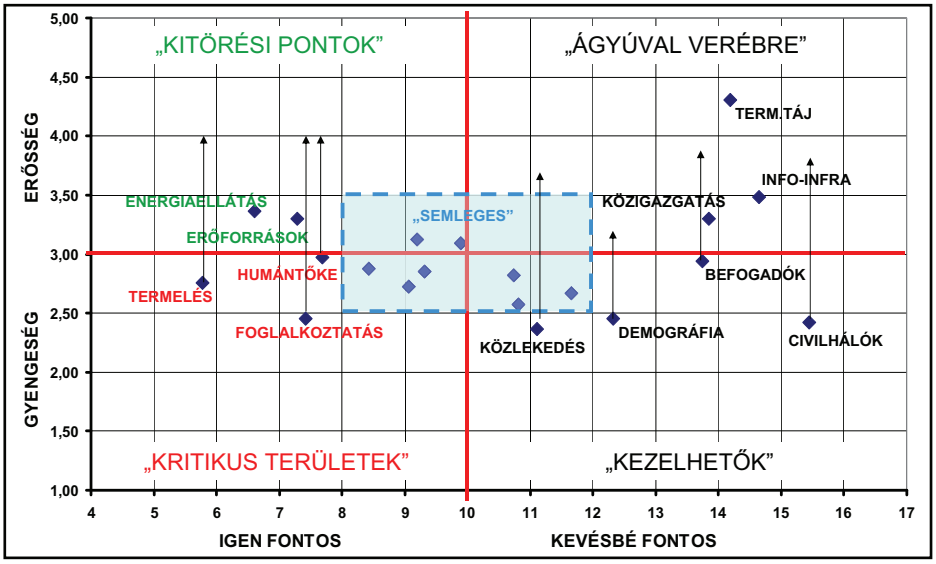
7. ábra

Lehetséges fenntarthatósági alternatívák 2020-ig

8. ábra

A cselekvési program súlypontjait meghatározó stratégiai portfólió

keresztmetszetet, akár még erőforrások is átcsoportosíthatók innen a kritikus területekre. Másrészt a többi területen történő fejlesztések során ezek egy része szinte „magától" megoldódhat (pl. a civil hálózatok erősödése a közös munka révén).

- *Semleges területek:* mindkét szempont szerint az átlag körül helyezkednek el, nem különösebben gyengék vagy erősek, nem is különösebben fontosak az értékelők véleménye alapján. Körülhatárolásukra azért van szükség, mert így jobban koncentrál-

hatunk a valamilyen szempont szerint extrém helyzetű többi területre.

A stratégiai portfólión azt is feltüntettük, hogy *koncepciózus és összehangolt fejlesztési lépésekkel* („aktív jövőkép") az egyes részterületeken 2020-ig várhatóan milyen színvonal lenne elérhető (nyilakkal jelezve a jelenlegi és a jövőbeli színvonal eltérését a „kritikus" és a „kezelhető" területeken). Mindezzel azt kívántuk illusztrálni, hogy bár az érintettekkel még nem esett szó a ténylegesen elvégzendő feladatokról, az azokhoz szükséges mobilizálandó belső és külső erőforrásokról, meggyőződésük szerint adott a lehetőség a jelentős felemelkedésre – akár még a legproblematikusabb demográfiai feszültségek terén is.

A konkrét stratégiai cselekvési program kiindulópontjául a kistérség jövőképét szükséges megfogalmazni, vagyis egyfajta elérendő, vonzó jövőbeni pozíciót, amely esetünkben (a fókuszcsoportok egyetértésével találkozva) a következő lehetne: *„2020-ig valósítsuk meg a fenntartható kistérséget, amelynek összetartó közössége a lakosság alapvető szükségleteinek kielégítését biztosító, versenyképes helyi gazdaságot, szolgáltató intézményrendszert, ellátó infrastruktúrát önerőből működteti, fenntartja az élhető, vonzó természeti környezetet, és ezzel más térségek számára is példaként szolgál."*

ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

Nem azzal a szándékkal mutattuk be az általunk kidolgozott modellt, hogy egyetlen üdvözítő megoldást kínáljunk a kistérségek fenntarthatóságának megalapozására. Annál is inkább, mert hazai és nemzetközi téren hasonló (bár felfogásukban kevésbé komplex) kezdeményezések szép számmal ismertek (*Gergely, 2010, 2011; Swinburn et al., 2004; Cooke – De Marchi, 2002*). Bizonyára vitathatók a javaslat szakmai és metodikai megfontolásai egyaránt: lehetne bővíteni (vagy szűkíteni) a vizsgált részterületek körét, lehetne eltérő módon modellezni a kistérségi fenntarthatóság komplexitását (másféle modellstruktúrával), lehetne a tesztelést más módon (és másfajta statisztikai értékeléssel) is elvégezni. Tegyük hozzá, hogy elvégeztük az eredmények főkomponens- és klaszterelemzését is, továbbá különféle statisztikai próbákkal teszteltük a megbízhatóságot, de ezeket további publikációkban hozzuk nyilvánosságra.

Mondanivalónk lényege viszont remélhetőleg egyértelmű: a fenntarthatóság kistérségi szintű megvalósítása több mint aktuális feladatunk, mert hiába a kormányzati vagy a mikroszintű szervezeti elszántság, ha az előbbi nem párosul helyi kezdeményezések tömegével, az utóbbi pedig megfeneklik a támogató környezet hiányában. És a helyi kezdeményezések sokkal gyorsabban egymásra találhatnak, felerősíthetik egymást, ha kistérségenként rendelkezésre áll egy *összehangolt, hosszú távú fenntarthatósági koncepció*, meg a hozzá párosuló helyi társadalmi-gazdasági akarat.

Fontos szempont az is, hogy a kistérségek fenntarthatóságával összefüggő komplex problémahalmaz megoldásához

- ilyen célú központi források jelenleg (és belátható távon) nincsenek, csak egyes részterületek fejlesztéséhez szerezhetők támogatások;
- ezek már ma is (távlatilag pedig egyre inkább) igen korlátozott nagyságúak;
- viszont egy átfogó, minden részterületet felölelő fenntarthatósági koncepcióba illesztve ezek a támogatások (meg a szintén korlátozott saját erő) sokkal hatékonyabban érvényesülhetnének (gondoljunk elrettentő példa gyanánt pl. az egymástól néhány kilométerre levő kistelepüléseken támogatásokkal létesült, és ennek következtében alig kihasznált sport- vagy szabadidős és kulturális intézményekre);
- különösen ha a pályázati kiírásoknál kiemelten preferálnák azokat a pályázó-

kat, akik ilyen kistérségi koncepcióba illeszkedve jelennek meg.

Azt nem állítjuk, hogy a modell megvalósítása révén garantáltan fenntarthatóvá tehető egy kistérség, mert a külső-belső kihívások mértéke, az adottságok (induló helyzet), valamint a környezettől való függőség mindenütt eltérő. Következésképpen lehetnek (vannak) kistérségek, ahol a fenntarthatóság alapvetően biztosítható, másutt ehhez egyszerűen nincs elegendő muníció. Azt viszont állítjuk, hogy a kihívásokat a modell szemléletében komplex módon kezelő, időben végrehajtott, a külső-belső erőket ésszerűen kombináló (és mobilizáló), hosszú távú programmal minden kistérség az eddigi próbálkozásoknál jóval hatékonyabban lehet képes megőrizni a fenntarthatóságát.

A *gyöngyösi Károly Róbert Főiskola* (és ennélfogva a Gyöngyösi kistérség is) abban a szerencsés helyzetben van, hogy az elmúlt években számos pályázatos kutatás keretében feltártuk a kistérség alapvető jellemzőit (problématérképek, elemzések stb.), hazai és nemzetközi kutatások során létrehoztuk azt a *tudásbázist,* amelyre alapozva a fenti koncepció is elkészülhetett. Így messze nem nulláról indulhatnak a kistérség fejlesztésén munkálkodók, akik szeretnének előrelépni a felhalmozódott problémák szisztematikus és szakmailag megalapozott megoldásában. Hasonló kezdeményezések nemcsak a Gyöngyösi kistérségben, hanem az ország más területein is (Békés, illetve Somogy megyében) megindultak a „Megújuló Hangya – 2010” szövetkezetek keretében.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Block, D. (1998): Local Money Strengthens Communities. Business: Creating Sustainable Enterprises & Communities, July/August, 12-16. pp. – (2) Cooke, P. – De Marchi, B. (2002): Generative growth, knowledge economy and sustainable development. European Comission, Research DG – Directorate K, Brussels, 28. p. – (3) Dinya L. (2009): Fenntarthatósági kihívások és biomassza-alapú energiatermelés. Gazdálkodás, 53. évf. 4. sz., 311-324. pp. – (4) Dinya L. (2011): A zöld gazdaság kihívásai. Előadás „Történelem, közigazgatás, turizmus” konferencia, Eger – Megyeháza, 2011. február 24. – (5) fenntarthato.hu (2011): Település, mint ökoszisztéma. http://fenntarthato.hu/epites/kiadvanyok, letöltés: 2011.január 15. – (6) Gergely S. (2010): A magyar vidék felemelkedése. Valóság, 7. sz. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 53-89. pp. – (7) Rajnai G. (2005): Módszertani útmutató és segédanyag térségi területfejlesztési civil egyeztető fórumok megalakításához és működéséhez. Országos Civil Érdekképviseletért Egyesület, Budapest, 48. p. – (8) Swinburn, G. – Goga, S. – Murphy, F. (2004): A helyi gazdaságfejlesztés kézikönyve. Bertelsmann Stiftung, Gütersloh; UK DFID, London; The World Bank, Washington, D.C., 108. p. – (9) Szabó K. (1999): Hálózatok hiperversenyben. Vezetéstudomány, 1. sz., 15-25. pp.

TARTALOM

Tanévnyitó gondolatok az agrár-felsőoktatásban 445

Schmitt Pál: „A kezdet szépsége": tanévnyitó a Szent István Egyetemen 446

Parragh László: A tanulás az élni tudás lehetőségeinek elsajátítása! 449

Andor László: Felsőoktatás az „EUROPA 2020" tükrében 452

TANULMÁNY

Tenk Antal: Doktorképzés Mosonmagyaróváron 456

Pálvölgyi Tamás – Csete Mária: A fenntarthatóság felé való átmenet lehetőségei Magyarországon 467

Dinya László: A fenntarthatóság kistérségi modellje 479

Csíkné Mácsai Éva: Közvetlen értékesítés a zöldség-gyümölcs termelők körében 494

Székely Erika: A magyarországi mezőgazdasági szaktanácsadás intézményi jellemzői 502

Szente Viktória – Szakály Zoltán – Széles Gyula: Ökoélelmiszerek megítélése Magyarországon – alakuló fogyasztói tudatosság? 512

Németh-T. Anett – Vincze-Tóth Judit – Troján Szabolcs: A fagyasztott zöldségek fogyasztási preferenciáinak vizsgálata 518

Karácsony Péter – Tóth Kálmán – Pinke Gyula – Pál Róbert: A magyarországi máktermelésről 529

SZEMLE

Szabó Gábor: Csáki Csaba példaértékű oktatói és kutatói munkásságáról 534

Tudnivalók a **gazdálkodásban** megjelentetésre készülő kéziratokról 478

Summary 536

Contents 540